

Ilva Leda EKLERIENĖ

ALSUOJANTI MUZIKA

APIE ANATOLIJAUS ŠENDEROVO BALETĄ „MARIJA STIUART“

Kompozitorius Anatolijus ŠENDEROVAS (g. 1945) baletą „Marija Stiuart“ parašė pagal estų choreografo Ūlo Vilimaa libretą; spektaklio premjera įvyko Estijoje, Tartu mieste, teatre „Vanemuine“ 1988 metais, minint šio teatro baletų trupės penkiasdešimtmetį. Spektaklis buvo parodytas tarptautiniame festivalyje, kuriame dalyvavo baletų kūrėjai iš Lenkijos, Rusijos, Ukrainos ir tuometinės Čekoslovakijos. Baletu tyrinėtoja Ilva Leda EKLERIENĖ pristato baletą „Marija Stiuart“ pasitelkdama amžininkų prisiminimus.

BREATHING MUSIC.

MARY STUART: A BALLET BY ANATOLIJUS ŠENDEROVAS
The ballet *Mary Stuart* by the composer Anatolijus ŠENDEROVAS (b. 1945) was written together with the Estonian librettist and choreographer Ūlo Vilimaa, and produced in Tartu, Estonia, at the Vanemuine theatre in 1988, to celebrate the 50th anniversary of the theatre's ballet company. The ballet was presented at a festival with participants from Poland, Russia, Ukraine and Czechoslovakia. The ballet researcher Ilva Leda EKLERIENĖ presents this production in her article by tapping the memories of its contemporaries.

Kompozitorius Anatolijus Šenderovas ir choreografas Ūlo Vilimaa po baletą „Marija Stiuart“ premjeros. Teatras „Vanemuine“, Tartu. 1987

Daugelis mūsų, išgirdę kompozitoriaus Anatolijaus Šenderovo pavardę, be didesnės pauzės pažertų pavadinimus ne tik stambiosios apimties jo simfoninių opusų, kurie pelnytai suskamba įvairiose pasaulio šalyse (juk 2002 metais Berlyne už Koncertą violončelei ir simfoniniam orkestrui „Concerto in Do“ autoriui buvo pripažinta Europos kompozitoriaus premija). Galime nuoširdžiai pasidžiaugti ir tuo, kad Lietuvos koncertų estradose suskambėję jo kūriniai – kantata „Simeni kahotam al libecha“ („Prispauski prie širdies mane kaip antspaudą“ hebrajų kalba pagal „Giesmių giesmę“), oratorija „Shma Israel“ („O, Izraeli, klausyk“ pagal kanoninius ir Vilniaus Gaono Elijahu tekstus hebrajų kalba), koncertas „Paratum cor meum“ (Dovydo psalmių ir Ekleziasto tekstai lotynų kalba) violončelei, mišriam chorui, fortepijonui, čelstai ir simfoniniam orkestrui sėkmingai skynėsi kelius į užsienio šalių koncertų sales, garsino Lietuvoje gyvenančio ir kuriančio kompozitoriaus vardą pasaulyje. O dar ir nedidelės apimties kameriniai opusai, skynę laurus Švedijoje, Prahoje ir kitur. Tad suprantama, kad ir 1982 metais, gegužės 8 dieną, Lietuvos nacionalinio operos ir baletų teatro scenoje rampos šviesą išvydęs jo baletas „Mergaitė ir Mirtis“ (Ūlo Vilimaa iš Estijos libretas ir choreografija) buvo kaip naujo kūrybos žanro išbandymas, nors tolesnių žingsnių teko laukti ne vienerius metus. Beje, Lietuvos klausytojas ir žiūrovas apie Šenderovo sukurtą baletą „Dezdemoną“ išgirdo beveik po poros dešimtmečių, kai jis 2005 metų gegužės 22 dieną buvo pastatytas Lietuvos nacionaliniame operos ir baletų teatre (choreografas – Kirill Simonov, scenografas – Emil Kapeliuš iš Rusijos, kostiumų dailininkė – Stefanija Chanalda Graurogkaitė) ir papuošęs tarptautinį Vilniaus festivalį. Tad nenuostabu, kad šis baletas buvo pripažintas geriausiu 2005 metų muzikos kūriniu. Pirmoji, įsimintiniausia Dezdemoną, daugiausia lėmusi šio vaidmens choreografinį platinį pavidalą, buvo Eglė Špokaitė. Šią partiją taip pat ryškiai įkūnijo Živilė Baikštytė, Inga Cibulskytė. Pasak baletų muzikinio vadovo ir dirigento Roberto Šerveniko, jam buvę įdomu dirbti ir su Šenderovo kūrinio partitūra, ir su Nacionalinio operos ir baletų teatro orkestru. „Muzika nėra avangardinė, parašyta teatrui, kelianti sceninius vaidinius, ją atlieka tradicinės sudėties simfoninis orkestras.“ Tad „Dezdemoną“ džiugino ir žiūrovus, ir atlikėjus. Ir visiems buvo sunku atsisveikinti su šiuo visapusiškai gražiu baletu. Artistai, pamilę „Dezdemoną“, dar bandė prailginti jos gyvenimą Lietuvos nacionalinio operos ir baletų teatro scenoje (ypač solistai Špokaitė, Baikštytė, Butkus, Cibulskytė, Rimeikis ir kt., pasirašę po peticija), tačiau... baletas liko žydyti prisiminimuose...

Antrasis kompozitoriaus Šenderovo baletas – „Marija Stiuart“ (1987) sukurtas drauge su libreto autoriumi ir choreografu Vilimaa, labai sėkmingai pastatytas (premjera –

1988 metų gegužės 14-ąją) ir teigiamų atgarsių sulaukė Estijoje, Tartu, Estijos valstybinio akademinio teatro „Vanemuine“ baletu 50-mečio jubiliejui, kuriam buvo skirtas išpūdingas Tartu baletu festivalis. Jame dalyvavo svečiai iš Lenkijos, Maskvos, Kijevo, Vilniaus, Talino ir kitų vietovių, taip pat iš tuometinės Čekoslovakijos, Leningrado...

Šioje grandiozinėje šventėje didžiulis susidomėjimas buvo parodytas kompozitoriaus Šenderovo baletui „Marija Stiuart“, kuriam libretą pagal Stefano Zweigo romaną parašė ir choreografiją sukūrė Tartu teatro „Vanemuine“ baletmeistris Vilimaa (iš viso festivalyje buvo parodyti net šeši Vilimaa baletai). Šenderovo baletas buvo pripažintas kaip didžiulis kompozitoriaus, baletmeisterio, dailininko Georgo Sanderio, kūrσιο scenovaizdį, dirigento Endelio Nōgenės, o ir viso Tartu „Vanemuinės“ baletu kolektyvo kūrybinis laimėjimas.

Su kai kuriais statytojais, muzikais, teatro kritikais tuo metu pasisekė susitikti ir pakalbinti baletą stebėjusiam muzikologui Vaclovui Juodpusiui, kuris visa tai užfiksavo magnetofono juostoje.

Vilimaa, pakalbintas apie surastą kūrybinę draugystę, atkreipė dėmesį, jog šis pastebėjimas labai teisingas ir tęsiasi tikrai seniai. Tačiau surasti bendrą kalbą, bendrą mąstymą – tai ilgas kelias. Vilimaa buvo sumanęs pastatyti baletą apie Mariją ir Elizabetę, kur išryškėtų dviejų epochų – viduramžių ir naujųjų amžių – kova, jau tuometu, kai Vilniuje buvo pastatytas pirmasis Šenderovo ir Vilimaa baletas „Mergaitė ir Mirtis“.

Jelena Pozniak (tuometinės Estijos liaudies artistė), talkinusi statant „Mariją Stiuart“, pastebėjo, jog muzika „neįprasta šokiui, nesuskaičiuosi iš keturių ar dviejų. Todėl itin malonu: kuo labiau klausaisi, tuo labiau ji jaudina ir norisi jos klausytis dar...“

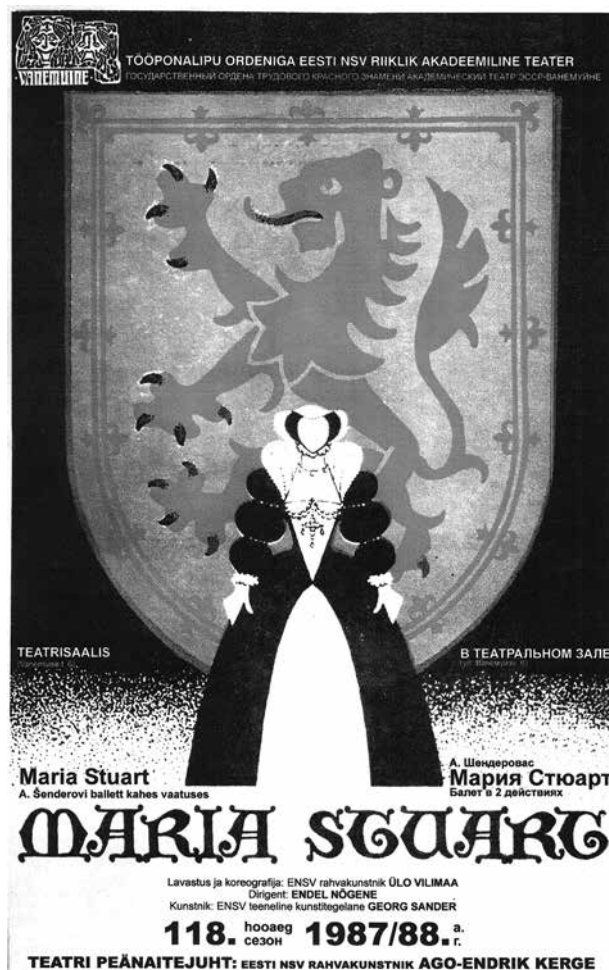
Pagrindinį Marijos Stiuart vaidmenį nuostabiai atliko Rufina Noor, pasak kurios, į vaidmenį įsigyventi ir tapti puikiai Marijai Stiuart padėjo ir Vilimaa choreografija, ir atliktas darbas, ir kompozitoriaus Šenderovo puiki, daug emocijų teikianti muzika, „pagal kurią lengva šokti ir ieškoti kaip tik tokių nuotaikų, jų plastinio įprasminimo“.

Dirigentas Endelis Nōgenė (tobulinęsis pas Joną Aleksą ir dirigavęs Lietuvos nacionaliniame operos ir baletu teatre) taip pat išsakė savo mintis apie baletu muziką: „Aš manau, kad Šenderovo muzika labai puiki, labai puiki todėl, kad įdomi jos dramaturgija, ir įdomiai, sumaniai orkestruota. Visas orkestras su didžiuliu žavesiu ją repetavo ir dabar atlieka“.

Gražių komplimentų baletas sulaukė ir iš maskvietės teatro kritikės Natalijos Černovos: Mane labai pradžiugino ‘Marija Stiuart’ todėl, kad ir Šenderovas, kaip kompozitorius, išaugo (aš mačiau jo pirmąjį veikalą Vilniuje – ‘Mergaitė ir Mirtis’). Vieningas spektaklis. Tai plastinė drama, gili plastinė drama su puikiais artistų darbais ir, man regis, įdomiu dailininku. Šis kontaktas su dailininku, meninės erdvės išsprendimas, kurį aš pamačiau kartu su režisūriniu sprendimu, – visa tai labai vieninga“.

Tuometinės Čekoslovakijos Olomouco teatro vyriausiasis dirigentas Reginaldas Keferis dėkojo baletu autoriams už nuostabų, gerą vakarą. Ir degė nekantrumu nuvežti šį baletą į Olomouco teatrą.

Estų kompozitorė Lydija Auster, buvusi labai miela lietuvių muzikos bičiulė, pasibaigus spektakliui taip pat pasidalijo gražiais išpūdziais: „Žodžiais sunku apsaakyti, bet labai pa-

Anatolijaus Šenderovo baletu „Marija Stiuart“ afiša. Teatras „Vanemuine“, Tartu. 1987

tiko muzika. Ten daug tokio kvėpavimo, erdvės. Ir tuo pat metu nuostabūs lyriniai momentai, melodika, kurios mūsų dienomis seniai nebegirdi. Ir Ūlo Vilimaa tai gerai pastatė. Labai geras ansamblis išėjo. Ir scenovaizdis nuostabus. Aš patyriau kolosalų malonumą“.

„Marija – visada bekompromisiška – suteikė mums romantišką tikėjimą sielos jėga ir laimėjo mene. Tai vis nūdienos tema. Juk iš žmogaus visuomet sunku sulaukti ryžtingumo. Taip ar ne? Atrodytų labai paprasta, bet kaip sudėtingai visa tai veikia žmogų ir kaip sudėtinga sulaukti atsakymo“, – rašė Vilimaa Šenderovui. Ir tai buvo didelio bendro darbo pradžia, paskatinusi kompozitorių susidomėti baletmeisterio pateikta tematika, ją pamėgti. Taip ėmė ryškėti pagrindinių veikėjų charakteristikos, jų panašumai ir prieštaravimai, jų savitumas, subrandinęs muzikinį sprendimą, jo logišką dramaturgiją.

Prisiminkime, ką apie Mariją Stiuart rašė Zweigas: „Tas, kuris ją myli, pasmerktas mirti, tas, kurį ji myli, turės vieną graudulį, kas jai trokšta gero, jai suteikia blogį, kas jai tarnauja – pasmerkia savižudybei. Apie Mariją palaipsniui kuriama legenda – iš jos tarsi kyla mirties magija. Jai buvo suteikta magiška lemtinga galia žūstant į savo pražūtį įtraukti vis naujus jaunos gyvenimus. Didysis mirties šokis, prasidėjęs nuo Šateliaro, baigiasi Babingtonu. Dabar ji pati taps auka“.

Baleta solistai Rufina Noor ir Anatolij Avilotshev spektaklyje „Marija Stiuart“. Nuotraukos autorius – Ūlo LAUMETS. Teatro „Vanemuine“ archyvas

Baletą „Marija Stiuart“ stebėjęs muzikologas Vaclovas Juodpusis puikiai prisimena:

Prasidėjęs spektaklis „skamba“ intriguojamai. Pakilus uždangai, scenos gilumoje matomi aukšti laiptai, kurie yra tarsi valdžios ir to, ką pasiekė Marija ir Elizabetė, įprasminimas: spektaklio metu Elizabetė jais kyla vis aukščiau ir aukščiau, nors ypač sunkiai ji „įveikia“ pirmąją laiptų pakylą, o Marija iš pradžių lengvai „užvaldo“ laiptų viršūnę, bet palaipsniui priversta jais leistis žemyn, palikti užvaldytas pozicijas.

Taigi laiptai yra savotiškas baletų refrenas. Laiptų „valdžios galybė“ jau suskamba ir vargonų įžangoje. Tai muzikinis epochos ženklas: grynų kvintų – praeities aliuizija, bet kartu ir nūdienu.

Baletas „Marija Stiuart“ neiustroja nei Zweigo romano, nei Schillerio tragedijos, nei, pagaliau, to meto istorijos. Tai greičiau yra apmąstymas apie Mariją ir Elizabetę, jų sugretinimas ir priešprieša, tuo labiau, kad kompozitorius pagal Zweigą gerai išstudijavo visus niuansus, norėdamas sukurti ir jų charakteristikas, kuo tiksliau nuspalvinti visas situacijas. Štai kad ir lordai, pasirodantys scenoje, kai Marija tampa Škotijos karaliene. Tuo metu orkestro grojama skamba tarsi grigališko choralo stilistikos imitacija: balsų vedimas nuoseklus. Ir scenoje lordai juda tarsi uždaramame rate. Marija prie jų prisiartina, bet kontakto nėra, nes to negali būti. Užtat Marija organizuoja „Mažąją Prancūziją“, savo gyvenimo aplinką kaip ir ankstesniais laikais: keturios Marijos visada greta. Tuo tarpu orkestras groja autentišką prancūzų dainelę, kuri charakterizuoja Marijos iliuzijų pasaulį.

Kuriant „Marijos Stiuart“ muziką kompozitoriui daug davė patyrimas. Kaip yra pastebėjęs muzikologas Juodpusis, kai kurie Šenderovo pastarojo / tuometinio laikotarpio kūriniai buvo labai svarbūs perimant įvairius kompozicines technikos elementus. Ir čia vėlgi negalime neprisiminti jo pirmojo baletų „Mergaitė ir Mirtis“, tarsi susumuojančio šio žanro

kūrybos patirtį. Tai leido kompozitoriui operuoti skirtingais muzikinio mąstymo būdais, stengiantis išlaikyti vidinę struktūros vienybę. Malonu pasidžiaugti, kad klausydami „Marijos Stiuart“ muzikos nepajuntame technikos būdų, kompozicinių technikos tipo, o tai yra nepaprastai vertingas šio kūrinio bruožas. Tai rodo, kad kompozitorius puikiai suvokė kūrinio dramaturgiją. Ryškūs atskirų personažų leitmotyvai, prasmingai pritaikomos orkestrinės spalvos. Kūrinio pradžia, galima sakyti, impresionistinė – ypač didelis čia varpelių, vibrofono, čelstos vaidmuo. Ir kuo toliau einama prie tragiškos pabaigos, tuo orkestrinės spalvos tirštėja, vis labiau ryškėja variniai instrumentai, taip pat mušamieji.

Balete plačiai pasitelkiami styginiai instrumentai. Tai simfoninio orkestro skambesį reikšmingai priartina prie kamerinio orkestro skambėjimo. Neretai įvairių instrumentų ansamblis priešpriešinamas orkestrui, o tai primena *concerto grosso* elementus. Tam tikro intymumo orkestrinei partijai suteikia ir dažnai dėmesį atkreipiantys atskiri soliniai instrumentai. Beje, Marijos muzikinė charakteristika dažniausiai išryškinama per styginius, nes jų skambesyje daugiau emocijų, išraiškos, žmogiškojo prado, o Elizabetės – per varinius, padedančius pabrėžti tikslo siekimą.

Tad kuo gi pasižymi visas muzikinis audinys? Juk žinoma – jau minėta estų kompozitorė Auster po spektaklio kalbėjo: „Žodžiais sunku apsaityti, bet labai patiko muzika. Ten daug tokio kvėpavimo, erdvės. Ir tuo pat metu nuostabūs lyriniai momentai, melodika, kurios mūsų dienomis seniai nebegirdi“. O juk įdomiausia tai, kad Šenderovo baletų „Marija Stiuart“ muzika grindžiama serija, kuri nuspalvina įvairiapusę Marijos paveikslą. Marijos jaunystę, nerūpestingumą padeda perteikti šios serijos antroji pusė (du trigarsiai – d-moll ir e-moll), sudaranti tonalinės muzikos įspūdį. Beje, tai atsispindi ir harmonijoje. Baletų pradžioje daugiau naudojama jau minėtos serijos antroji pusė, perteikiant Marijos jaunatvišką nerūpestingumą, o vėliau viskas remiasi serijos pirmąja dalimi, jos plėtojimu. Elizabetės tema – trys aukštyn kylantys garsai. Tai kontrastas Marijos temai: tikslo siekimas pabrėžiamas ryžtingu akordų skambėjimu. Iš Marijos temos šešių garsų inversijos suformuota lemties tema, mirties ženklas. Kas prie jos prisiliečia, tas žūsta. Be to, laisvai operuojant Marijos temos (serijos) antrosios pusės elementais sukurta meilės tema.

Kai kuriais aspektais baletų „Mergaitė ir Mirtis“ ir „Marija Stiuart“ komponavimo principai yra panašūs arba net artimi: dvylikagarsė serija apdorota taip, kad galima būtų remtis tercinių struktūros akordais. Baletų „Mergaitė ir Mirtis“ nuosekliau taikytas serijinis komponavimo būdas, o „Marijoje Stiuart“ formuojamas melodinis pradai.

Gilinantį į „Marijos Stiuart“ partitūrą galima atkreipti dėmesį į kūrinio „statybinę medžiagą“. Tačiau ši technologija visai neįdomi, ji nesilpnina muzikos emocionalumo. Čia kaip tik ir išryškėja kompozitoriaus Šenderovo meistriskumas. Malonu pažymėti ir tai, kad baletų „Marija Stiuart“ sėkmingai į vieną visumą susilydė visų kūrėjų – kompozitoriaus Šenderovo, libretininko, baletmeisterio ir statytojo Vilimaa, dailininko Sandero, dirigento Nögenės – triūsas. Ir tai iš karto po premjeros buvo apibendrinta: kompozitorė Auster, spektaklio metu patyrusi „kolosalų malonumą“, pastebėjo, kad „labai geras ansamblis išėjęs, ir scenovaizdis nuostabus“; maskvietė muzikologė Liubovė Berger džiaugėsi, kad baletų

„muzika absoliučiai susilieja su spektaklio visuma“; maskvietė teatrologė, menotyros mokslų kandidatė Černova taip pat sakė, jog tai „vieningas spektaklis“, „gili plastinė drama su puikiais aktorių darbais ir įdomiu dailininku, – štai šis kontaktas su dailininku, meninės erdvės sprendimas kartu su režisūriniu sprendimu yra labai vieningas“.

Juk ir estų teatrologė Lea Tormis, puikiai pažįstanti Estijos baleto meno praeitį ir dabartį, tuoj po spektaklio kalbėjo apie didžiulę kūrybinę sėkmę, kurią žiūrovams padovanojo kompozitorius Anatolijus Šenderovas, baletmeisteris-choreografas Ūlo Vilimaa, dailininkas Georgas Sanderas ir dirigentas Endelis Nõgene, taip pat vaidmenų atlikėjai. „Sukurtas vientisas vaizdas, – sakė ji, – kurį sunku suskaidyti. Čia, neabejoju, didžiulę reikšmę turėjo tai, kad abu svarbiausieji kūrėjai ilgai ir labai atsakingai kūrė šį spektaklį, kad jie ilgai planavo, atidėliojo, tobulino libretą. Matyt, šis ilgas procesas ir suartino jų kūrybinį nusiteikimą, nulėmė galutinį rezultatą, nes spektaklis labai dinamiškas, jo personažai plastiški ir natūraliai susilieja su muzika, visi komponentai tarnauja bendram tikslui.“

Buvo malonu matyti personažus, kurie „sutampa“ su muzika. Maniau, – tęsė Tormis, – kad labai puikus apipavidalinimas. Beje, sunku išskirti kurį nors vieną spektaklio komponentą, tik aš, kaip menotyrininkė, galėčiau kalbėti apie atskiras kategorijas, apie pastatymą, muziką, scenografiją. Turiu pasidžiaugti, kad puikūs, kaip niekad anksčiau šiame teatre, kostiumai. Jie tiesiog skoningi...“

Jeigu muzika kupina dramtizmo įtampos, išraiškos, tai ir šokis tuo pačiu atsiliepia.

Daugelis žiūrovų istorinius spektaklius įpratę matyti perkrautus. Apie „Mariją Stiuart“ to nepasakysi, nes čia dominuoja stiprūs, dramatiški, žmogiški jausmai. Ir nors atrodytų keista – baletas „skamba“ kameriškai. Tai psichologinė, plastinė drama, išreiškianti šiuolaikinio žmogaus jausmus ir išgyvenimus. Nūdienę žmogaus būseną padeda atskleisti ir muzika, kurios autorius, kaip pastebėjome, naudojasi ryškiomis muzikinės technikos priemonėmis. Tokį įdomumą nulėmė ir tai, kad čia apibendrintai kuriamas Marijos kelias, kad čia viskas šiuolaikiška, šiuolaikiški jausmai, konfliktai, išgyvenimai, nuoširdumas, švelnumas.

Tai dar viena kompozitoriaus Anatolijaus Šenderovo kūrybinė sėkmė, sulaukusi tarptautinio skambesio, dar vienas mūsų kompozitoriaus opusas, rampos šviesą išvydęs kaimynų jėgomis.

Su nekantrumu dabar laukiame Lietuvos nacionalinio operos ir baleto teatro scenoje pavasarį pasirodysiančio baletų triptiko, kurio vienas veiksmas choreografės Editos Stundytės bus kuriamas pagal Anatolijaus Šenderovo muziką.

Klausantis kompozitoriaus Anatolijaus Šenderovo muzikos, susidaro įspūdis, kad ji tarsi apčiuopiamai įleidžia šaknis į tave – kas kartą vis giliau pajaučiama, vis artimesnė, susiliejanti su bendru visų alsavimu... Tai pabrėžia dauguma artistų, šokusių pagal šio kompozitoriaus muziką.

Iva Leda EKLERIENĖ

Baleto solistai Rufina Noor ir Anatolij Avilotshev spektaklyje „Marija Stiuart“. Nuotraukos autorius – Ūlo LAUMETS.
Teatro „Vanemuine“ archyvas

